

УДК 811.161.3'35

**КАМУНІКАТЫЎНА-ПРАГМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ
СЕМАНТЫЧНАЙ ФУНКЦЫІ ШМАТКРОП'Я Ў ТВОРАХ
СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ**

В. М. Шаршнёва

*Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова,
вул. Касманаўтаў, 1, 212022, г. Магілёў, Беларусь, shershnyova@msu.by*

Мэта артыкула – адлюстраваць прагматычны змест семантычнай функцыі шматкроп'я. Праблема звязана з апісаннем і ілюстрацыйным пацвярджэннем прагматычных значэнняў названай функцыі. Навізна даследавання заключаецца ва ўстанаўленні прагматычнай накіраванасці знакаў прыпынку. Праведзенае даследаванне дазваляе ўспрымаць шматкроп'е ў адзінстве яго семантычных і прагматычных характарыстык.

Ключавыя словы: камунікатыўна-прагматычны; семантычны; шматкроп'е; мастацкі тэкст; пунктуацыя; знакі прыпынку; прагматычны патэнцыял.

**COMMUNICATIVE-PRAGMATIC CONTENT
SEMANTIC FUNCTION OF ELLIPSES IN WORKS
OF MODERN BELARUSIAN FICTION**

V. Sharshniova

*Mogilev State A. A. Kuleshov University,
Kosmonavtov St., 1, 212022, Mogilev, Belarus, shershnyova@msu.by*

The purpose of the article is to reflect the pragmatic content of the semantic function of the ellipsis. The problem is related to the description and illustrative confirmation of the pragmatic meanings of the specified function. The novelty of the study lies in the establishment of the pragmatic orientation of punctuation marks. The conducted research allows us to perceive ellipsis in the unity of its semantic and pragmatic characteristics.

Keywords: communicative-pragmatic; semantic; ellipsis; artistic text; punctuation; punctuation; pragmatic potential.

Цікавасць да візуальнай арганізацыі мастацкага твора абумоўлена спецыфікай афармлення тэкставага матэрыялу, спалучэннем вербальных і невербальных элементаў выказвання. Асаблівасці індывідуальна-аўтарскага светаўспрыняцця перадаюцца праз графіка-пунктуацыйнае афармленне мастацкага твора, дзякуючы якому пісьменнік можа максімальна поўна «перадаць самыя тонкія сэнсавыя і эмацыянальныя

адценні выказвання, а таксама праявіць сваю індывідуальнасць і аўтарскі стыль» [1, с. 93].

Сярод сродкаў графічнай выразнасці асобае месца займаюць пунктуацыйныя знакі, паколькі яны здольныя не толькі падзяляць тэкст на сказы, а сказы на асобныя часткі, але і ўказваць важныя ў эмацыянальна-экспрэсіўных адносінах пазіцыі. Пунктуацыя перадае адносіны аўтара да выказанай думкі, падказвае наяўнасць імпліцытнай інфармацыі або неабходнасць адпаведнай эмацыянальнай рэакцыі. Інакш кажучы, пунктуацыя «адыгрывае значную ролю ў фарміраванні прагматычнага патэнцыялу тэксту» [2, с. 164].

Н. Л. Шубіна адзначае, што «невербальныя элементы дапаўняюць інфармацыю, узмацняюць успрыманне, утрымліваюць увагу і пазнавальны інтарэс, а таксама ўздзейнічаюць на чытача» [3, с. 8], а таксама сцвярджае: «Скарачэнне тэкставай прасторы ствараецца пры дапамозе ўключэння ў тэкст дадатковых семіятычных знакаў і сродкаў, якія выконваюць разнастайныя функцыі ў арганізацыі і фарміраванні сэнсу, служаць сродкам уздзеяння на чытача, а часам заключаюць у сабе больш інфармацыі, чым выкарыстаныя ў тэксце словы» [3, с. 11–12].

Прагматычны падыход да вывучэння мастацкага тэксту «спрыяе раскрыццю камунікатыўнага прызначэння моўнай адзінкі, яе выкарыстання адрасантам у якасці прылады дзеяння, уздзеяння і ўзаемадзеяння, яе суаднесенасці з паводзінамі і дзейнасцю адрасата» [4, с. 1]. Прагматычны змест мастацкага тэксту і яго экспліцытнае і імпліцытнае выражэнне рэалізуюцца праз сістэму пунктуацыйных пазіцый, якія спецыяльна ствараюцца аўтарам. Прычым пунктуацыйна-графічная арганізацыя сучаснага мастацкага тэксту ўскладняецца не толькі за кошт павелічэння сродкаў, спосабаў і прыёмаў візуальнага стварэння сэнсаў, але і за кошт змянення функцый звыклых знакаў прыпынку, пашырэння магчымасцей іх выкарыстання.

У сувязі з адзначаным надзвычай актуальная ўвага да пунктуацыйных знакаў, якія могуць не толькі рэгуляваць тэмп маўлення, выражаць эмоцыі, але і надаваць выказванню дадатковае семантычнае адценне. Сярод такіх знакаў найбольш выразным варта прызнаць шматкроп'е.

Шматкроп'е з'яўляецца найбольш эфектным экспрэсіўным полісемантычным знакам, прагматычны патэнцыял якога ў творах мастацкай літаратуры невычарпальны. А. Г. Басалаева і М. У. Шпільман заўважаюць, што гэты знак прыпынку цікавы тым, «што ён значна больш свабодны, індывідуальны, чым многія іншыя; пры яго пастаноўцы аўтар можа кіравацца не толькі сінтаксічнай структурай сказа або тэкста, але таксама ў значнай ступені сэнсам і інтанацыяй» [5, с. 248–249].

У мове мастацкай літаратуры шматкроп'е абгрунтавана імкненнем аўтара максімальна ўздзейнічаць на рэцыпіента з мэтай прыцягнення і акцэнтавання яго ўвагі на спецыфічна аформленай частцы маўлення, стымуляваць разумовую дзейнасць чытача, накіроўваць ход яго думак, пабуджаць да пошуку, каб уяўная самастойнасць і асэнсаванасць выскоў павышала сілу ўздзеяння.

Шматкроп'е пакідае без моўнага выражэння пэўную (часта даволі значную) частку выказвання, імпліцытна змяшчаючы цэлы шэраг разнастайных значэнняў (трывогу, захапленне, згоду, нязгоду, нянавісць, пагрозу, папрок, неразуменне, адчай і інш.). Камунікатыўна-прагматычная інфармацыя, якая перадаецца пры дапамозе шматкроп'я, заўсёды імпліцытная і накіраваная на абавязковае дэкадзіраванне.

Семантычная функцыя пунктуацыйных знакаў наогул і шматкроп'я ў прыватнасці ў тэорыі сучаснай пунктуацыі ўспрымаецца ў якасці асноўнай (Р. І. Абакумаў, Н. С. Валгіна, А. Б. Шапіра, Л. У. Шчэрба, Г. Н. Ключаў, П. У. Сцяцко, М. С. Яўневіч і інш.). Гэта функцыя непасрэдна звязана з эмацыянальна-экспрэсіўнай, паколькі ўзмацненне сэнсу моўных адзінак павышае эфект экспрэсіўнасці.

Пацвярджаючы камунікатыўна-прагматычную значнасць шматкроп'я, Ф. С. Андросава адзначае яго магчымасць ствараць другі план паведамлення: «Гаворка ідзе аб семантычнай функцыі, калі шматкроп'е надае дадатковы сэнс апавяданню» [6, с. 9].

Да найбольш тыповых прагматычных значэнняў семантычнай функцыі лічым мэтазгодным аднесці наступныя:

1) павелічэнне паўзы паміж адзінкамі выказвання, звязанае са знарочыстым запавольваннем тэмпу маўлення:

Ёсць такая – катрынка смерці... Я чуў яе двойчы. Гучыць няшчотна і незаўважна. Здаецца, што заспакоенае дзіця сярод ночы забаўляецца, але голас нечалавечы... больш нагадвае, як здурнелыя каты равуць, гуляючы. Толькі самотна равуць, без дураты, запаволена і нават лагодна неяк. Зрэшты, магутнасць гуку, моц напружанасці такая самая... Хоць наогул, практычна незаўважна, амаль бязгучна. Але той, каму дадзена, ці чыя гадзіна прабіла, перад смерцю, – той зразумее, затрымаецца, знерухомее ад няземнай ужо мелодыі тае... [7, с. 307].

Менавіта шматкроп'е дазваляе аўтару правесці чытача па вуліцах вячэрняга, страшнага ў сваёй невыразнасці і пустэчы горада, затрымаць плынь разважанняў аб сэнсе жыцця і нават пачуць гукі страшнай, знешне лагоднай катрынкі. Напісанне малой літары пасля шматкроп'я аўтар выкарыстоўвае як пераход на новую думку, але з захаваннем унутранай сувязі з папярэдне выказанай інфармацыяй, нават у выпадку, калі ніякіх

іншых сродкаў гэтай сувязі няма ні ў маўленчай, ні ў сюжэтнай арганізацыі.

У гэтым значэнні семантычная функцыя часта спалучаецца з эмацыянальна-экспрэсіўнай, паколькі шматкроп'е ў такіх выпадках можа ўжывацца, як і ў працытаваным прыкладзе, для ўзмацнення эмацыянальнага ці драматычнага эфекту;

2) павелічэнне паўзы паміж адзінкамі маўлення, звязанае з пошукам патрэбнага слова:

Я засмялася. Ад таго, што ў мяне з'явіўся гардэмарын. А я... я... я была Насцяй. Анастасіяй Ягужынскай. Для поўнага шчасця не ставала толькі Брылы [8, с. 12].

Шматкроп'е надзвычай выразна перадае хваляванне закаханай дзяўчыны, яе жаданне быць годнай свайго абранніка, але ў той жа час ніякім чынам не пераўзыходзіць яго;

3) актуалізацыя асобных кампазіцыйных эпізодаў:

Гэтая жудасная жанчына ў чорным, яна...

...яна кінула ляльку ў ваду – і ў той жа вечар патануў нейкі, невядомы Віталю Руслан, які хадзіў да яе, а ў той дзень за нешта пабіў, і пабіў моцна...

<...>

...а вось сам Міхась патрапіў...

...і пашкодзіў сабаку лапу...

...і забінтаваная левая рука жанчыны...

...і трэцяя лялька паляцела ў вогнішча...

...і згарэла там...

Віталь азірнуўся і паглядзеў на Міхасёву хату, старую, спарэхнелую амаль, з выразнай чорнай плямінай на адным з кутаў. Яна ўжо гарэла аднойчы... праўда, гэта здарылася днём, і пажар паспелі патушыць даволі хутка... [9, с. 140–141].

Такое пунктуацыйнае афармленне паказвае значнасць асобнай падзеі, яе месца ў пэўнай сістэме абставін, якія кожнае паасобку былі страшным знакам, прадвесцем жахлівага выніку. Варта заўважыць, што акцэнтаванне асобных элементаў кампазіцыі накіроўвае таксама на асэнсаванне тэкстаўтваральнай ролі шматкроп'я;

4) магчымасць працягнення пераліку, ходу разважання:

...Старыя Грыбы нейкія непрыступныя былі. Як ні ўгаворвалі іх, як ні змушалі, чым ні пагражалі – не пайшлі ў калгас. Засталіся аднаасобнікамі, хоць і не былі, здавалася, багаццямі. Каня, праўда, мелі ды ўсялякі інвентар: плугі, бароны, сошкі, косы, вілы рознай даўжыні, граблі, сякеры, невялічкі млын, сякарню... Усё гэта было настроена

так, што, здавалася, толькі зачачі, само будзе касіць, калоць, грэбці, складваць... [10, с. 178].

Працягнуць пачаты пералік можа кожны чытач у адпаведнасці са сваёй дасведчанасцю ў прапанаванай аўтарам тэматыцы;

5) нявыказаная выснова, меркаванне, выразна падказаныя чытачу:

<...> *А яго, Пецькава жонка, ці хто яна яму там, от вымуштраваў, з машыны нават не паказалася: ведае сваё месца. Гарадска-а-я! Не тое што вясковыя. Яны ж ніколі не дадуць па-чалавечы ні выпіць, нізакусіць каля крамы: толькі двое-трое мужчын сыдуцца, як абавязкова, быццам з-пад зямлі, з'явіцца кабета. Не свая, дык чужая. А ў жанчын што: раты не пааішываныя...* [11, с. 354].

Пастаноўкай шматкроп'я аўтар прапануе рэцыпіенту самому на аснове ўласнага жыццёвага вопыту асэнсаваць адзіна магчымы працяг тыповай сітуацыі;

6) нечаканае тлумачэнне прычыны:

Вуліца, святлафор – стаім у чаканні зялёнага. Кабета наперадзе – досыць сталага веку і, відаць, з цырульні, бо разгублена гладзіць сабе на шыі, спрабуе ўхапіць за валасы і...

<...>

Цяпер перажывае, дакарае... Адно – валасы на сабе не рве, бо... не можа ўчапіцца – няма за што [12, с. 54].

Экспрэсіўнае пунктуацыйнае афармленне жыва, рэальна перадае адчай жанчыны, актуалізуе дваіны сэнс спалучэння *валасы на сабе не рве* (у яго ўспрыняцці і як сінтаксічна свабоднага, і як фразеалагічна звязанага);

7) нечаканае высвятленне абставін:

Мы пазнаёміліся ў... электрыцы. Пустой, халоднай, замерзлай электрыцы, дакладней, у тамбуры [8, с. 11];

Мы пачалі сустракацца. Ён чытаў мне вершы... чужыя [8, с. 12].

Далучаная пасля шматкроп'я інфармацыя, паводле аўтарскіх інтэнцый, павінна ўраджаць сваёй нечаканасцю, нетыповасцю і адначасова накіроўваць на магчымасць непрадбачанай развязкі падзей.

Прыведзены ілюстрацыйны матэрыял пацвярджае, што пунктуацыя з'яўляецца надзвычай важным сродкам уздзеяння на чытача. Яна дапамагае раскрываць самыя складаныя пачуцці і перажыванні персанажаў, іх стан, адносіны да пэўнай сітуацыі. На вынік прагматычнай інтэрпрэтацыі ўплывае кантэкст, дапамагаючы раскрыць новыя эмацыянальныя значэнні.

Надзвычай выразным экспрэсіўным пунктуацыйным знакам з'яўляецца шматкроп'е. Яно візуальна прыцягвае ўвагу чытача, выступаючы своеасаблівым аўтарскім заклікам да сумеснай творчасці.

Шматкроп'е павялічвае паўзу паміж асобнымі адзінкамі выказвання, запавольваючы тэмп маўлення і ствараючы фатаграфічны эфект; ілюструе хваляванне або разгубленасць пры пошуку адпаведнага слова; актуалізуе асобныя кампазіцыйныя эпізоды; паказвае магчымасць працягнення пераліку, ходу разважання; замяняе нявыказаную выснову, меркаванне, пры гэтым выразна падказваючы іх верагодны змест чытачу; сігналізуе аб нечаканым тлумачэнні прычыны ці высвятленні абставін. Прагматычныя значэнні семантычнай функцыі шматкроп'я непасрэдна звязаны з іншымі функцыямі пунктуацыйных знакаў. Пры гэтым схільнасць аўтара да шматкроп'я прадыхавана важнасцю дасягнення канчатковай мэты камунікацыі – уздзеяння на рэцыпіента.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Ткаченко Л. Н.* Функционирование пунктуационно-графических средств в произведениях Фр. Бегбедера // Вестник Челябинского государственного университета, 2013. № 14 (305). С. 93–98.
2. *Гусак Ю. Н.* Функциональная специфика пунктуации в дихотомическом пространстве языка и речи: базовые подходы и принципы // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2. Филология и искусствоведение, 2012. № 2. С. 164–167.
3. *Шубина Н. Л.* Пунктуация современного русского языка : учебник для студ. высш. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2006.
4. *Дотмурзиева З. С.* Прагматика англоязычного художественного текста и проблемы прагматики его перевода : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Пятигорск, 2006.
5. *Басалаева Е. Г., Шпильман М. В.* Многоточие как объект языковой рефлексии в интернет-дискурсе // Сибирский филологический журнал. 2015. № 3. С. 248–255.
6. *Андросова Ф. С.* Функционально-стратегический потенциал авторских пунктуационных знаков в художественном дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Кемерово, 2015.
7. *Касцюкевіч М. Я.* Прысмеркі вялікага гораду. Аповед без героя // Колеры : паэзія і проза. М. : Русский путь, 2013. С. 304–310.
8. *Адам М.* Трыпціх // Скажы, што кахаю... : аповесці, апавяданні / уклад. Віктар Шніп. Мінск : Маст. літ., 2018. С. 10–15.
9. *Аўласенка Г. П.* Вядзьмарка // Ключ, які нічога не адмыкае : рэальна-міфічна-фантастычныя апавяданні. Мінск : Маст. літ., 2014. С. 132–141.
10. *Крэйдзіч А.* Мухамор // Повязь : апавяданні, навелы / уклад. : І. В. Саверчанка, Г. В. Марчук. Мінск : Маст. літ., 2015. С. 174–187.
11. *Саламаха У.* «Трынкен шнапс, гармонік шпілен...» // Повязь : апавяданні, навелы / уклад. : І. В. Саверчанка, Г. В. Марчук. Мінск : Маст. літ., 2015. С. 346–357.
12. *Доўнар В.* Зэканоміла // Каб сказаць... І пачулі : мініяцюры. Мінск : Харвест, 2012.